

Нови Пазар и околина

ПРЕГЛЕДНИ РАД

UDC 39(497.11)

Петар Влаховић

ЗНАЧАЈ НОВОПАЗАРСКОГ КРАЈА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАРОДНИХ ОБИЧАЈА

I

Географски и геополитички положај умногоме је одредио улогу Новопазарског краја у етничкој и културној историји. Уосталом, о томе сведочи доста опширан *Прилог етничкој библиографији Новопазарског краја* коју је урадио етнолог Љубомир Андрејић а објавио Музеј „Рас“ у Новом Пазару под уредништвом проф. др Ејупа Мушовића¹. Та библиографија, уз радове који су потом следили, чини полазну основу за многа етнолошка и шира научна разматрања, а посебно о указивању на значај Новопазарског краја за проучавање народних веровања и обичаја.

Новопазарски крај још од праисторије пресецају две значајне комуникације: *трансверзална* (са запада на исток), која је од Јадрана, преко Црногорских брда, Пештера, Топлице и Понишавља повезивала апенинске са малоазијским просторима и *лонгитудинална* (са севера на југ), спајајући низ реку Рашку, долинама Ибра, Ситнице, Лепенца и Вардара карпатско-панонски простор са медитеранским и северноафричким просторима.

Повољан географски положај на раскршћу тако значајних комуникација допринео је сусретању, додирима и повезивању не само различитих етничких заједница које, као и у другим деловима Балканског полуострва, бораве или су овде боравиле, него и укрштањима и прожимањима њиховог разноврсног културног наслеђа (чија обележја и данас треба проучавати и вредновати), које непобитно сведочи о историјско-културним и друштвено-политичким збивањима у временским и просторним оквирима.

Циљ овог саопштења није да анализира релативно опширну библиографију о обичајима Новопазарског краја, који имају своје ре-

¹ Љ. Андрејић, *Прилог етничкој библиографији Новопазарског краја*, Музеј „Рас“, Нови Пазар 1986, с. 1—76.

флексије и изван новопазарских простора, нити да врши њихову целокупну анализу, већ да само уопштено укаже на неке проблеме који у даљим проучавањима могу бити од користи и ширег научног значаја. Реч је, пре свега, о упоредном проучавању обичаја и њиховом одржавању код различитих етничких заједница, као и њиховим међусобним додирима и прожимањима која живот неминовно намеће у свакидашњици живљења, а пре свега о обичајима човековог животног и радног циклуса. Проучавање тих проблема посебно је значајно и због тога што се друштво, на путу у технолошки прогрес, све више сучељава са неминовним ломовима вековима ствараних и у животу прихватаних норми понашања.

Систематичније проучавање обичаја Новопазарског краја отпочело је седамдесетих година XX века (на иницијативу проф. др Е. Мушовића). Од тог времена употпуњена су и обелодањена сазнања о обичајима из животног циклуса (рођење, свадба, погреб)², неким аграрним обичајима и обредима (уз орање, сејање, жетву, вршидбу)³, породичној слави⁴, као и неким обичајима новијег порекла⁵, који такође дају обележје савременом животу. У оквиру муслиманских народних обичаја, поред оних из животног и аграрног циклуса, има и података који прате чин побратимства и посестримства, затим о прослављању Бајрама и Курбан Бајрама, о Ђурђевдану и неким другим празницима календарског циклуса⁶.

² Д. Братић, *Промене у обичајима животног циклуса у околини Новог Пазара*, Зборник Етнографског института САНУ, књ. 14—16, Београд 1984, с. 543 и даље; В. Ђулафић, *Српски свадбени обичаји у околини Новог Пазара*, Гласник Етнографског института, књ. XXVI, Београд 1977, 243—247; „Ови свадбени обичаји забележени су 1963. године, у селу Вареву, 5 km југозападно од Новог Пазара, и у селу Лукоцреву, 7 km југозападно од Новог Пазара, 1966. године. И у осталим селима Месне заједнице Дојевиће обичаји су исти, док су нешто drukчији у Дежеви“ (В. Ђулафић, нав. рад, с. 243). Имајући то у виду, изненађује опаска Д. Братић, која гласи: „О обичајима из животног циклуса објављена су два текста, који се односе на свадбене обичаје; први се односи на муслиманску свадбу у Новом Пазару; П. Ж. Петровић, *Женидбени обичаји муслимана у Новом Пазару*, Браство XXIX, Београд 1938; други говори о српској сеоској свадби: В. Ђулафић, *Српски свадбени обичаји у околини Новог Пазара*, Гласник Етнографског института САНУ, XXVI, Београд 1977; с обзиром на то да се први текст односи на градску свадбу, а у другом није назначено еријеме на које се односи описани модел, и за свадбене обичаје користила сам материјал из сопствених теренских истраживања“ (Д. Братић, нав. рад, с. 544). У оправданости опаске Д. Братић увериће се најбоље читаоци, па други коментар на овом месту није потребан. Довољно је упоредити поменуте радове Ђулафића и Братићеве; П. Ж. Петровић, *Женидбени обичаји муслимана у Новом Пазару*, Браство XXIX, Београд 1938, с. 147—155.

³ Д. Братић, *Промене у аграрним обредима — истраживања у околини Новог Пазара*, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 17—18, Београд 1985, 97—168.

⁴ М. Недељковић, *Унакрсно напијање славске здравице*, „Расковник“, пролеће—лето 1987, бр. 47—48, Београд 1987, 19—132.

⁵ Д. Братић, *Елементи за етнолошку анализу радио-порука (на пријеру честитки, жеља и поздрава Радио-Новог Пазара)*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXX, Београд 1981, 61—68.

⁶ Т. Ђорђевић, *Преисламски остаци међу југословенским муслиманима*, Наш народни живот, књ. VI, Београд 1932, 26—56; П. Ж. Петровић, наведени рад, с. 147 и даље.

II

Обичаји о којима је овде реч јесу стереотипан начин људске делатности и опхођење које су преузимале нове генерације и преносиле га из поколења у поколење. Због тога сви ти обичаји садрже више елемената који могу имати шири научни, упоредни и друштвени значај.

У Новопазарском крају појмови *обичај* и *обред* најчешће се употребљавају (мада други назив ређе) у истом значењу (нпр. свадбени обред, свадбени обичај, погребни обред, погребни обичај). Међутим, као што је познато, етнологска наука те појмове разграничава и обред сматра делом целине у оквиру обичаја⁷. Појам обичај има друштвени, идејни и духовни смисао, а обред је само део обичаја коме се приписује улога завршне етапе у обликовању обичајне традиције. Сваки обред се може схватити и прихватити као обичај, а обичај не мора бити и обред. Због тога се, логично, у преносном смислу обичај може схватити таксономски као „род“, а обред као „врста“. Али, у многим случајевима има елемената који се у томе преплићу и укрштају, па због тога добијају различит смисао, који има својства обичајног и обичајно-обредног садржаја. То потврђују и неки овде с реда узети примери.

Љубљење се, на пример, може сврстати и у обичај и у обред. Уобичајено је да мајка пољуби дете (или обратно), момак своју изабраницу, а кавалер даму у руку. Међутим, сасвим други смисао добија љубљење кад верник целива сакрални предмет (крст, икону) или се приступа целивању покојника. Плач невесте приликом одласка из родитељског дома разликује се од плача за покојником. Због тога се „обред“ може сматрати симболичким изразом јер садржи неку идеју, осећање или радњу, која замишљеним дејством делује на одређене предмете или појаве. Највише симболике имају религиозни обреди. Али, исто тако, има обреда који су изгубили религио-

⁷ С. Токарев, *Обичаји и објект етнографског истраживања*, Советская етнография, № 3, Москва 1980, с. 26—36; Овај рад послужио је као основа и за разматрања о којима је овде реч; Видети такође: Аземовић З., *Сеоски муслимански свадбени обичаји из Санџака*, Новопазарски зборник, св. 3, Нови Пазар 1979, с. 81—88; О. Васић, *Улога игре на свадби у селима Сјеничко-нештерске висоравни*, Зборник Сјенице, књ. 1, Сјеница 1985; М. Влаховић, *Опасивање болесника*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. VIII, Београд 1933; Х. Дердемез, *Верованја и обичаји везани за неке верске празнике у Барама и околини*, Новопазарски зборник, св. 8, Нови Пазар 1984, с. 191—198; М. Драшкић, *Крајпуташи околине Краљева*, Београд 1967, с. 147; М. Карановић, *Молитва св. Сави кад змија „упече“*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. IX, Београд 1934, с. 100—102; П. Костић, *Обичаји постављања застава на гроб*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 33, Београд 1970, 9—22; П. Ж. Петровић, *Лила, олалија и сродни обичаји*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. II, Београд 1927, 11—17; Д. Поповић, *Надгробни споменици из цркве св. Петра код Новог Пазара*, Новопазарски зборник, св. 8, Нови Пазар 1984; П. Рајковић, *Женидбени обичаји Срба у Сјеничком пољу*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 46, Београд 1982, 125—133; В. Ђулафић, *Магијски обичаји из Хомоља и околине Новог Пазара*, Новопазарски зборник, св. 8, Нови Пазар 1984, 183—189; Т. Ђорђевић, наведени рад; П. Ж. Петровић, *Женидбени обичаји муслимана у Новом Пазару*, Браство XXIX, Београд 1938,

зна обележја и прешли у врсту забаве. Један од примера за то су јаја која се припремају за Ускрс и поклањају гостима, суседима, намерницима, деци. Обред, по правилу, сеже у дубоку старину и чува неку архаичну црту у којој је садржан обредни ритуал и порука која из тога следи.

Обред је као што се из наведених а и других примера може закључити, без изузетка, обичај, а обичај, за разлику од обреда, може бити и без било каквих обредних својстава. У обичаје који немају никаквих обредних својстава, на пример, спадају: умивање, прање зуба, бријање, облачење. Али, доста обичаја има одређену симболику која може садржати и врсту обреда. У такву категорију могу се сврстати обичаји у које спадају: поздрављање, руковање, аплаудирање, украшавање куће зеленилом, паљење свеће у одређеним приликама, употреба кандила, посипање житом, орасима или мешавином тих и других плодова са слаткишима у муслиманском свадбеном церемонијалу, на пример.

Обичаји о ватри и са ватром могу бити веома упутан показатељ промена до којих долази њеним симболичним коришћењем и у друштвеном животу и у породичним обичајима. Ватра на огњишту била је симбол куће и живота у њој. Живој ватри придавана су различита својства. Позната је њена улога у кађењу људи и животиња. Међутим, данас су се те симболичне функције ватре изгубиле и у Новопазарском крају или добиле нови смисао. Друштвени шири значај ватра је добила у тзв. логорској ватри или паљењу ватри уочи одговарајућих празника, ради њиховог свечанијег обележавања. Симболичан смисао има и „вечна ватра“, која уз чување успомене најчешће подсећа и опомиње.

Обичаји обредног садржаја не задиру увек у основну и суштинску страну људског живљења. Људско биће је много више потчињено обичајима него обредима. Обичаји, а не обреди, регулишу и усмеравају цео породични и друштвени живот. По обичајима се организује породица, склапа брак, врши подела посла, васпитавају деца, стварају морална правила. Са обичајима се живи јер су то свакодневна неписана правила која се поштују и одржавају ненаметљивом снагом свога постојања, логиком „боље је да пропадне село него адет“.

У односу на човеков свакодневни живот, обредни обичаји су скоро неприметни. Али, о снази свакодневних обичаја, на пример, сведочи уобичајено спавање (раније на земљаном поду а данас на кревету), затим седење на поду, ћилиму, пустији, столица, клупи или чему другом, затим свакодневни живот у породици, женидба у одређеном узрасту и слично. Но, свака од тих навика, која се најчешће свакодневно извршава, садржи елементе који постају обележје разграничења, односно чинилац етничке дистанце. Неке појаве код Муслимана, на пример, то непобитно потврђују. Т. Ђорђевић је, поред осталог, истакао⁸ да су преласком на ислам припадници нашег становништва — Муслимани, примили обележја нове вере. Прихваћени су сунет (обрезивање мушке деце у време пубертета),

⁸ Т. Ђорђевић, наведени рад.

полигамија, право женске деце у наслеђивању очевине, скривање лица женских особа, уздржавање од неких, јела и алкохолних пића. И молитве се у широким народним слојевима изговарају механички, на арапском језику, без улажења у смисао и разумевање садржаја⁹. Изговарање молитве „на изуст“ (напамет) познато је и код припадника других конфесија. Такав је, на пример, Његошев поп Мићо, који, како сам каже, не узима у руке свештене књиге већ литургију и друго што је од потребе „испојем га ка пјесну на уста“¹⁰.

У муслиманској етничкој заједници дошла су до израза нека обележја која указују на етничку дубину и њене корене. Очуван је, на пример, српскохрватски језик. Турски — државни језик — знали су само ретки појединци запослени у војсци или администрацији, а арапски језик исламске религије — изузетно они који су школе за то учили на страни. У песмама које се певају уз гусле опевају се личности које су се истакле у борбама, описују ратови и подвизи у њима, исто као, на пример, у српско-црногорској етничкој заједници. Лична имена су код Муслимана, по правилу, исламска, а презимена племенска (Ровчанин), братственичка (Гојак, Мушовић, Куленовић) или општа југословенска (Ђурђевић, Соколовић, Вуковић, Шантић и друга), што такође указује на етничке корене и процесе кроз које се стварала етничка историја дотичне заједнице и обликовали обичаји као обележје идентитета и погледа на живот и свет.

Појаве о којима је било речи, ма колико биле сличне, ипак су на свој начин својствене и повезане са одређеном етничком заједницом. Оне су њено обележје, а, у конкретном случају, на својеврстан начин одражавају се и у српској и у муслиманској етничкој заједници. Обичаји на тај начин постају црта националног бића у коме се чува континуитет друштвеног и културно-историјског развоја.

III

Обичаји садрже, као што се може уочити, обележја времена и историјских догађаја у којима се друштво развијало и стварало. Због тога се и код становништва Новопазарског краја могу уочити обичаји који и у савременим условима живљења имају *ритуална* и *световна обележја*.

Категорији са *ритуалним обележјима* припадају обичаји о рођењу, свадби, погребу, слави, прослављању верских празника и о годишњим празницима. Томе (ритуалним обичајима) се придружују аграрни обреди и обичаји који такође имају обележја минулих и савремених нам епоха. Ту спада брига за заштиту летине, обреди уз орање, за поспешење плодности и побољшање земљорадничких и сточарских култура.

Категорији *обичаја са световним садржајем* припадају неке нове појаве које вишегодишњим понављањима, почев од другог светског рата наовамо углавном, улазе у јавно мњење и прерастају у оби-

⁹ Исто, с. 26.

¹⁰ П. Петровић-Његош, *Горски вијенац*, стих 2090.

чаје. Реч је о прослављању рођендана, испраћају регрута у војску, радио-порукама, осмртницама и другим неписаним, усменим и писаним видовима одавања почasti. Међутим, многи од тих обичаја имају и шири значај јер кроз породични проток прерастају у шире територијалне (сеоске), сродничке или друштвене заједнице.

Видне промене наступиле су и у породичном животу, посебно од другог светског рата, у ствари од друге половине XX века. Оне су утицале на одступање од уобичајених породичних облика живота. Данас се нормалном породицом сматра, односно у обичају је, заједница коју чине муж, жена и (до извесног времена) њихова деца. Понекад се томе, мада све ређе, могу додати и представници старијег поколења (деда, баба). Све више се изобичајава, излази из норми понашања, остајање у породици родитеља и ожењених чланова породице, а још мање удате кћери, осим у случајевима домазетства. Развијају се и јачају супротности, противно обичајима, до којих долази између „мале“ (нуклеарне) и „велике“ (неподељене, задружне) породице. Ипак, упркос значају, ти просеци у којима има не само биолошких него много више друштвених чинилаца, још су остали изван ширих етнолошких анализа које би, на примерима из Новопазарског краја, свакако осветлиле и нека друга научна питања.

У обичајима Новопазарског краја запажају се рефлексии велике историјске дубине. Посебно се то уочава у обичајима животног циклуса и аграрним обичајима, где обред чини битну карику у учвршћивању обичаја и његовом обликовању у стереотипни начин људског понашања.

Питање за себе, свакако, представља, макар и у скромнијем виду, поштовање неких култова који су у Новопазарски крај могли бити пренесени најпре са западне на источну јадранску обалу, а затим „дубровачким друмом“ доспети и у околину данашњег Новог Пазара. Реч је о празницима у којима се, иако доста разводњено, назире култ владара, култ светитеља и култ богомоље, односно обичаји које је словенско раздобље наследило од античких времена. Обичаји о Ђурђевдану, Бајраму, Курбанбајраму, хамајлијама које се „пишу“ односно „чине“ ради заштите у болести, од урока, од мађије и другог, могли су, као и много другог, доспети са Оријента и постепено урасти у животни миље становништва Новопазарског краја.

Ако се ти и многи овде непоменути елементи из обичајног живота сучеле са временском и историјском димензијом, онда још уочљивије избија на светло дана синкретизам којим је видно обележен поглед на свет становништва Новопазарског краја, без обзира на његову конфесионалну или етничку припадност. С тим у вези је и значај Новопазарског краја за проучавање народних обичаја, пре свега Срба и Муслимана, а затим и осталих етничких група које су боравиле, а неке од њих у мањем броју и данас бораве у овим просторима.

Petar Vlahović

L'IMPORTANCE DE LA RÉGION DU NOVI PAZAR POR LA RECHERCHE
DE COUTUMES NATIONAUX

Résumé

Les coutumes nationales représentent pour l'éthnologie un champ de recherches bien important. Les coutumes représentent un vrai trésor d'expériences centenaires, qui, comme tout dans la vie, est susceptible de changements. Dans nos temps, quelques uns de ces changements représentent une caractéristique importante de la vie populaire moderne.

Les coutumes de la région de Novi Pazar la part de la zone de la culture patriarcale. C'est une des caractéristiques de l'activité humaine qui est gardée par des générations. Il est évident d'autre part, que parmi le coutume et le rite il y a une différence, bien que ces deux termes ont souvent une signification pareille. C'est le plus souvent représenté dans le sens: tradition — rituel. Le rite fait, en effet, la part du coutume qui ne contient que quelques faits symboliques, et le coutume est une notion qui contient la tradition. Le plus souvent, chaque rituel est au même temps un coutume, et les coutumes peuvent être sans un contenu rituel (symbolique). Cela est sans doute certifié par les exemples de la région de Novi Pazar.